

jsou nepřevoditelné jedna na druhou, ale jejich postavy a zápletky se navzájem prolétají; 4) pravda je zkušenost a zkušenost dělá jen ten, kdo se náhle ocitl "mezi verzemi světa" a už nemůže zacouvat zpět do bezpečí žádné z nich.

V románu Žert se prolétají čtyři verze světa. Za první Ludvík, který byl vyhnán od "kormidla dějin" a nyní se ocitá na stejném všedním břehu života jako ti, které považoval za své nepřátele. I když by chtěl být zcela jiný, v očích dvacetileté slečny Brožové se beznadějně podobá svému nepříteli, proti kterému žil. Pak Helena, která nechce rozlomit svůj život ve dvě, ale věrnost lyrickému mládí jí odcizuje lidem kolem ní, takže věří už jen komunistické straně. Pak je tu Jaroslav, který rozumí řeči lidové písně přicházející z zející z hloubi času, ale nerozumí řeči svého syna přicházející z povrchu času. Kostka se snaží rozeznat boží hlas ve změní hlasů kolem sebe, ale nikdy nebude mít jistotu, že opravdu slyšel slovo boží a nezbožnil jen své vlastní. V Kunderově vyprávění se tyto verze světa setkaly, jejich protagonisté se v nich dramaticky propletali, ale navzájem se nevyvrátily, zůstaly všechny pravdivé. Kdo pronikne "mezi verze světa", nenalézá tam žádné pravidlo, jak je vzájemně srovnat: neexistuje žádný neutrální pohled.

Z doby, v níž Bůh byl ještě na svém místě a pevnou rukou odděloval duše spasené od duší zatracených, nám zbyla touha po světě, v němž vše bude potrestáno. Ale Bůh již dávno zaklapl svou účetní knihu "má dáti - dal", nic nesečetl, jen ji zahodil. V tomto světě bez boží účetnické knihy je spravedlnost často křivdou.

Je těžké se smířit s Kunderovým uměním románu, v němž oběti a kati se sobě podobají, patří skandálně ke stejné verzi světa, i když "stáli zuřivě proti sobě". Abychom se úplně osvobodili od komunismu, musíme se osvobodit i od velké části toho, ve jménu čeho jsme proti němu bojovali, protože protikladné verze světa uplývají spolu v jakémsi tajném spříznění. Ostatně co znamená boj mezi komunismem a kapitalismem v té verzi světa, v níž žije hladový Etiopčan, nebo v očích zelených, kteří vidí politická rozhodnutí na pozadí blížící se ekologické katastrofy lidstva?

Slovem "intermundia" označovali římská básníci nehostinné prostory mezi světy, kde vanou chladné větry a kde bydlí bozi. Kunderovy romány jsou takové výpravy do "mezisvětů", takové prů-

niky do neobydleného území mezi protikladnými verzemi světa, které jsou spolu tajně spřízněny, a proto nelze nikdy říci, že pravda zůstává a lež pomíjí. Pravda patří té lži, nad kterou zvítězila, a s ní i pomíjí. Když se člověk dívá z dálky, pak to vypadá, jako by se pravda a lež navzájem podpíraly. To je Kunderův pohled.

Říká se, že skončila epocha bipolarismu, v níž světu vládl protiklad mezi komunismem a kapitalismem, Amerikou a Sovětským svazem. Všechny národy se zmítaly chyceny v síti, kterou z těchto protikladných verzí světa utkala lidská touha po konečném vyřešení rozporů lidské existence. Myslím, že v postbipolaristické době se intelektuálové musejí naučit dívat se i na tento protiklad kunderovsky, odhalovat tajné spříznění obou jeho pólů, předsdlit z pohledí protikladných světů do nepohody "mezisvětů", do těch "intermundia", v nichž fouká studený vítr...

O nelidské tváři kapitalismu

V mém indexu je pod zkouškou z politické ekonomie kapitalismu z roku 1965 podepsán reformní ekonom Václav Müller. Jeho přednášky na nás dělaly velký dojem: poprvé jsme se dověděli něco určitějšího o společnosti hojnosti, neoklasické ekonomické teorii, evropském hospodářském společenství. Po srpnu 1968 žil tento ekonom krátce v milánském poloexilu, kde v časopise L'est pubblicoval úvahu nazvanou Socialismus nebo antikapitalismus. Její základní teze byla, že dokud socialistický program bude jen negací kapitalismu, bude se zvrhávat ve svůj opak. Müllerova úvaha ovlivnila tehdy mnoho mladých italských socialistů, kteří se postupně dopracovávali k přesvědčení, že bez ekonomické racionality zaručené svobodným trhem nelze uskutečnit žádný ze socialistických ideálů.

Připomeňme základní argumenty jeho článku. Po druhé světové

válce většina lidí sdílela názor, že svobodný trh znamená nerovnost, cyklické krize, nezaměstnanost, sociální nejistotu a špatné pracovní podmínky. To je ta "nelidská tvář kapitalismu", kterou socialismus musí zrušit, což znamená: vyvlastnit soukromé vlastnictví, nivelizovat mzdy, podřídit výrobu ústřednímu plánování, zaručit právo na práci a sociální jistoty.

Tato negace nelidské tváře kapitalismu ale nic nevyřešila. Soukromý podnikatel například je nahrazen ředitelem, který prosazuje vůli strany, což nijak nezvyšuje podíl dělníků na procesu rozhodování. Odbory jsou podřízeny státní moci, občané-spotřebitelé ztrácejí vliv na to, co se bude vyrábět, klesá kvalita výrobků. Nerovnost se přesouvá ze sféry ekonomické do sféry politické, roste role černého trhu. Právo na práci vede k rozsáhlé nadzaměstnanosti. Václav Müller cituje jakýsi výzkum z roku 1968, podle něhož většina podnikových ředitelů odpovídá takto na otázku "Co byste udělal nejdříve, kdybyste byl majitelem vašeho podniku?": "Propustil bych polovinu zaměstnanců."

Chci formulovat obecný zákon, který nazvu zákonem o zachování nutné míry nelidské tváře ve společnosti. Řekněme, že může znít asi takto: každé zlidštění trhu, ekonomických vztahů mezi lidmi, je vyváženo znelidštěním nějaké jiné oblasti společenských vztahů. Prostě nelidskou tvář trhu nelze negovat, jen přesunout jinam. Proč? Připomeňme si, že podle Sigmunda Freuda je dospělost především schopnost vyrovnat se s tím, že základním určením skutečnosti je "nedostatek slasti": člověk je dospělý, až když je schopen unést toto poznání. Karel Čapek říká ve své Kritice slov, že "pravda musí být vždy nemilá", takže mluvíme o "kruté pravdě a luzném klamu". Zákon o zachování nutné míry nelidské tváře ve společnosti souvisí s touto negativitou skutečnosti, která říká člověku "ne", klade mu odpor a vyvrací jeho ideje. Cena každé věci je to, co jsme museli obětovat, abychom ji získali: protože člověk je konečná bytost, jeho přežití ve světě závisí na schopnosti dosáhnout maxima s minimem obětí, tedy za minimální cenu. To je ekonomická racionalita, bez níž konečná bytost, jejíž síly a možnosti jsou omezené, nemůže přežít. Trh je nelidský v tom smyslu, že člověka nelibostně nutí k tomu, aby se přizpůsobil negativnosti skutečnosti a odřekl se toho, co je pro něho příliš

nákladné. Zlidštime-li trh, pak tuto funkci bude muset přebrat politika nebo kultura, která jí bude vykonávat hůře a často i násilněji než trh.

Několik příkladů: Postrachem socialistických obchodů byly považovány prodavačky, které se mstily zákazníkům za to, že se odvažovali od nich něco chtít. Tato nelidská tvář prodavaček byla důsledkem toho, že zaměstnanci obchodu nezáviseli ekonomicky na svých zákaznících: škrtnutí nelidské tváře trhu znelidštilo vztah mezi prodavačem a zákazníkem, takže nezbylo než nahradit tlak trhu tlakem morálním a politickým (vzpomeňme na ty směšné knihy stížností).

Minimální mzda se zdá dobrou zárukou proti vůli podnikatele platit co nejnižší mzdy. Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Milton Friedman nazývá nicméně zákon o minimální mzdě "nejrasističtějším zákonem USA". Zvýšení minimální mzdy totiž odsuzuje k nezaměstnanosti právě ty nejméně kvalifikované dělníky, pracující v marginálních sektorech, které často nepřezíjí povinné zvýšení mezd. Je lépe pracovat za 3 dolary na hodinu nebo být nezaměstnaný za 3,5 dolaru na hodinu? - ptá se Friedman.

Jednou z často citovaných výhod socialismu byly nízké nájemy. Důsledkem této politiky je ale neuvěřitelná zchátralost činžovních domů v Praze, zatímco na venkově vyrostly díky krásné chaty a chalupy, kam občané přečerpali peníze ušetřené díky nízkému nájmu. Občané investovali do uspokojení vedlejších potřeb prostředky ušetřené zanedbáním potřeb hlavních, což ochudilo celou zemi.

Odbory si například vynutí zákony omezující právo zaměstnavatele propustit zaměstnance, s kterým není spokojen. To má za následek, že zaměstnavatel bude dlouho váhat, než někoho přijme, což postihne negativně hlavně mladé lidi hledající první zaměstnání; ti budou muset pracovat mnoho let externě, dříve než se zaměstnavatel rozhodne přijmout je nastálo. Do tohoto frustrujícího čekání na přijetí se přestěhovala zákonem popířená nelidská tvář trhu.

Nelidskou tvář trhu nelze negovat, protože nutným důsledkem takové negace je znelidštění nějaké jiné sféry našeho života. Ztrátíme třeba možnost svobodně si zvolit svou práci nebo místo bydlení. Nelidská tvář trhu je důsledkem naší konečnosti, toho, že

musíme vždy něco obětovat, abychom něco získali, že nikdy neznáme předem cestu k dosažení našich cílů. Konečnost znamená, že skutečnost je to, co říká "ne" našim plánům: nelidská tvář trhu nás nutí integrovat do našeho života tuto negativitu, která patří k lidské situaci ve světě, a proto ji žádné politické opatření nemůže zrušit, jen přemísit.

Postmoderní demokracie a čapkovský relativismus

Ve své Kritice slov Karel Čapek napsal: "Všechno je relativní... Relativní jsou všechny pravdy, ale pak jsou relativní i všechny omyly. Nehodíš, člověče relativní, kamenem po žádném omylu; nemá-li ani kousíček pravdy, tož má aspoň své dobré příčiny, proč vznikl a byl... řekl-li jsem, že všechno je relativní, uklouzlo mi tím něco docela nerelativistického; neboť hříšné slovo 'všechno' páčne zarytým a tajným absolutismem. Pravý relativismus musí dospět k lepšímu poznání: skoro všechno je relativní... Definitivní relativismus vám praví... jsou věci, jež nejsou relativní."

Toto čapkovské relativistické krédo, ten imperativ "nehodíš kamenem po žádném omylu" a to ironické "ne všechno, ale skoro všechno je relativní" je jedním z klíčů k pochopení postmoderní demokracie.

Být moderní znamená považovat se za postavu ve vyprávění, jehož hlavní zápletkou je boj nového se starým, který má své hrdiny, své oběti, své napětí a své rozuzlení. Tento boj jsou dějiny a v dějinách se lidstvo osvobozuje od závislosti na nelidských silách, od náboženství a mýtu a uskutečňuje tak "ideu humanity". Demokracie je happy endem dějin, je moderním rájem, v němž každý člověk si bude vědom svého lidství a bude ho respektovat ve všech ostatních; demokracie je politická forma ideje humanity, která se prosazuje jako konečný smysl dějin. To je asi tak zápletk

a rozuzlení toho vyprávění o moderní době, které se školou povinná mládež učila ze svých čítanek ve všech civilizovaných zemích.

Postmoderní doba se ohlaňuje tím, že stáje více lidí se nechce považovat za jednu z postav tohoto eposu; jeho zápletk a rozuzlení, boj nového se starým a vítězství lidstva, jim připadají příliš patetické a ve svých důsledcích násilnické. Rozdíl mezi starým a novým časem ztratil svůj spásonosný smysl tváří v tvář problémům, před které nás staví technická moc nad přírodou, která je nejvlasnějším obsahem modernosti. Postmoderní lidé zakouší svou moc nad přírodou ne jako nový čas svobody, ale jako něco, co je vládčí a zotročuje. Vyjasňuje se také, že technika je završením celé západní tradice a ne něčím moderním. Jádrem západní tradice je metafyzika neboli přesvědčení, že existuje nějaký postup, nějaká formule, nějaká metoda, která otvírá člověku přístup k poznání podstaty, která je za pouhými jevy. O toto poznání podstaty může člověk opřít svůj životní plán. Smysl západních dějin je vtáhnout všechny lidi na zemi do tohoto plánu a tak z nich učinit lidstvo. V tomto smyslu je dovršením metafyziky.

Slovo demokracie, jak víme z obecné školy, se skládá ze slova "demos" - lid a slova "kracie" - vláda. Obě ta slova jsou ale příliš zamořená metafyzikou. Lid je spíše nějaký svaz hrdinů z vyprávění o vítězství nového světa nad starým než ta vzájemnost lidí, která je základem demokracie. I slovo "vláda" nasáкло věcnými principy, takže politická moc chce být uskutečňovatelkou ideje lidstva spíše než nejistým pokusem o realizaci cílů, kterých můžeme dosáhnout jen kolektivní akcí.

Postmoderní demokracie znamená především očistit slovo "lid" z toho metafyzického zamoření. Legitimitnost vládyce není nikdy zaručena tím, že jeho pohled na svět je neutrální, objektivní, všelidský, inspirován poznáním podstaty, ale tím, že je postavou v určitém vyprávění, které svazuje jednotlivce v lid a národ. *Demos* znamená jednoduše to, že "societas", vztah k druhým lidem a ne "universitas", vztah ke skutečnosti, je horizontem našeho života. Základem každé "societas" je vyprávění, které vyhláší obranu určitých principů za důležitější než život sám. Toto je jistě nejslavnější věta amerického prohlášení nezávislosti: "tyto pravdy považujeme za samozřejmé: že všichni lidé jsou stvořeni rovni,

KAPITALISMUS

a občanské

ctnosti

ČESKOSLOVENSKÝ SPISOVATEL
1269
PRAHA

NEMUSÍTE MI DĚKOVAT.

ř

JEDNOU SI TO ODEPÍŠU Z DANÍ...